

ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ
Γ' ΤΑΞΗΣ ΗΜΕΡΗΣΙΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΤΕΤΑΡΤΗ 18 ΜΑΪΟΥ 2016 –ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟ ΜΑΘΗΜΑ:
ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ
ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ (ΝΕΟ ΣΥΣΤΗΜΑ)
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ (ΠΑΛΑΙΟ ΣΥΣΤΗΜΑ)

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

ΔΙΔΑΓΜΕΝΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

A1. Με ανάλογο τρόπο και οι οικοδόμοι και όλοι οι υπόλοιποι· χτίζοντας με καλό τρόπο σπίτια θα γίνουν καλοί οικοδόμοι, χτίζοντας τα όμως με κακό τρόπο θα γίνουν κακοί. Αν δεν ήταν έτσι, καθόλου δεν θα χρειαζόταν ο άνθρωπος που θα δίδασκε, αλλά όλοι θα ήταν καλοί ή κακοί από τη γέννησή τους. Το ίδιο συμβαίνει και με τις αρετές. Δηλαδή κάνοντας όσα συμβαίνουν στις συναλλαγές μας με τους άλλους ανθρώπους γινόμαστε άλλοι δίκαιοι και άλλοι άδικοι, ενώ, κάνοντας όσα έχουν μέσα τους το στοιχείο του φόβου και συνηθίζοντας να φοβόμαστε ή να έχουμε θάρρος γινόμαστε άλλοι ανδρείοι και άλλοι δειλοί. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και σε σχέση με τις επιθυμίες και την οργή· δηλαδή άλλοι γίνονται σώφρονες και πράοι, ενώ άλλοι ακόλαστοι και οργίλοι (οξύθυμοι), άλλοι με το να συμπεριφέρονται με αυτόν τον τρόπο στις περιπτώσεις αυτές, και άλλοι με τον αντίθετο τρόπο. Με δυο λόγια (με ένα λόγο) λοιπόν τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας διαμορφώνονται από τις όμοιες ενέργειες. Γι' αυτό πρέπει να προσδίδουμε μια ορισμένη ποιότητα στις ενέργειές μας, επειδή σύμφωνα με τις διαφορές αυτών των ενεργειών διαμορφώνονται τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας.

B1.

- «**καὶ διαφέρει τούτῳ πολιτεία ἀγαθὴ πολιτείας φαύλης**»

Οι νομοθέτες στα πλαίσια της πόλης-κράτους αναλαμβάνουν έναν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο: είναι αυτοί που ορίζουν τις υγιείς αρχές και τους κανόνες της κοινωνικής ζωής και εθίζουν τους πολίτες στην άσκηση της αρετής· προκειμένου να γίνουν ενάρετοι. Μοναδική τους επιδίωξη είναι να στρέψουν τους πολίτες στα έργα της αρετής, γιατί μόνο έτσι θα φτάσουν στην ηθική τους τελείωση. Ωστόσο, άλλοι από αυτούς οργανώνουν σωστά τον εθισμό και πετυχαίνουν το στόχο τους, όμως άλλοι θεσπίζουν τέτοιους νόμους, οι οποίοι δεν κάνουν σωστά τον εθισμό των πολιτών, με αποτέλεσμα οι νομοθέτες να πέφτουν έξω, να αποτυγχάνουν και να μην ασκούν τους πολίτες έτσι, ώστε να αποκτήσουν την ηθική αρετή. Εξάλλου, αυτή είναι και η αιτία που διαφοροποιεί τα πολιτεύματα σε καλά και σε λιγότερο καλά (δηλ. δεν υπάρχουν κακά πολιτεύματα αλλά όλα είναι καλά, άλλο σε περισσότερο και άλλο σε μικρότερο βαθμό: η αξιολογική τους διαβάθμιση απορρέει από την επιτυχία του νομοθέτη στον εθισμό των πολιτών). Συνήθως ο Αριστοτέλης κάνει διάκριση ανάμεσα στα ορθά πολιτεύματα και τις παρεκβάσεις τους, δηλ τις εκτροπές από αυτά. Εδώ, όμως, δεν αναφέρεται σε αυτό· εδώ προϋποθέτει ότι ο νομοθέτης επιδιώκει σε κάθε περίπτωση το καλό των πολιτών· απλώς μπορεί να μην έχει πάντοτε επιτυχία στον στόχο του αυτό. Η κανονική σειρά των λέξεων είναι: διαφέρει πολιτεία ἀγαθὴ πολιτείας φαύλης. Η διαφορετική θέση των λέξεων μέσα στο λόγο οφείλεται ίσως και πάλι στο γεγονός ότι τα κείμενα του Αριστοτέλη είναι βοηθητικές σημειώσεις για προφορική διδασκαλία, και επομένως σε μερικά σημεία να υπάρχουν χαρακτηριστικά (συντομία, ελλειπτικότητα ..) του προφορικού λόγου.

- «**καὶ διὰ τῶν αὐτῶν καὶ γίνεται καὶ φθείρεται πᾶσα ἀρετὴ**»

Συνεχίζοντας την αναφορά στον τρόπο με τον οποίο πραγματώνεται η ηθική αρετή προσθέτει ότι κάθε μορφή ηθικής αρετής, είτε «γίνεται» είτε «φθείρεται», έχει ως αφετηρία τις ίδιες αιτίες και τα ίδια μέσα. Η αρετή κινείται ανάμεσα στη γένεση και στη φθορά. Όταν δηλ. ο άνθρωπος προβαίνει σε ηθικές πράξεις, τότε καλλιεργεί την ηθική αρετή και γίνεται ενάρετος. Όταν,

αντίθετα, προβαίνει σε ανήθικες πράξεις, γίνεται ανήθικος. Στο χωρίο αυτό εντοπίζουμε το θεμελιώδες ζεύγος γένεσις και φθορά. Κατά τον Αριστοτέλη η φυσική διαδικασία είναι μονόδρομη: γένεση-αύξηση - τελείωση-παρακμή –φθορά.

- **«ἐκ τῶν ὁμοίων ἐνεργειῶν αἱ ἕξεις γίνονται»**

Η λέξη ἕξις παράγεται από το θέμα του ρήματος ἔχω (μέλλ.: ἔξω από το θέμα σεχ- < ηεχ- < ἐχ- + παραγωγική κατάληξη -σις, η οποία δηλώνει ἐνέργεια). Η αρχική σημασία στα αρχαία ελληνικά της λέξης ἕξις είναι: το να έχει ή να κατέχει κανείς συνέχεια κάτι που το έχει αποκτήσει (πβ. τη γνωστή φράση ἕξις δευτέρα φύσις = η ιδιότητα που αποκτήθηκε με τον εθισμό είναι μόνιμη και σταθερή, σαν να υπάρχει από τη φύση). Η ἕξις, όμως, είναι όχι μόνο ενέργεια αλλά και αυτό που την ακολουθεί: η μόνιμη κατάσταση, η ιδιότητα που προκύπτει από συνήθεια ή από άσκηση και με αυτή τη σημασία τη χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης, δίνοντάς της ηθικό περιεχόμενο (ἕξεις είναι τα μόνιμα ηθικά γνωρίσματα, τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας, καλά ή κακά). Στη νέα ελληνική η λέξη ἕξις έχει κυρίως ψυχολογικό περιεχόμενο και είναι η συνήθεια (ή ο τρόπος συμπεριφοράς) ως αποτέλεσμα επανάληψης, μάθησης ή συνεχούς επίδρασης του ίδιου παράγοντα.

Οι ἕξεις είναι ένα από "γινόμενα ἐν τῇ ψυχῇ". Τα άλλα δύο είναι τα πάθη (οργή, φόβος, χαρά, μίσος...) και οι δυνάμεις (δυνατότητες). Η καλή ή η κακή στάση που παίρνουμε απέναντι στα πάθη, είναι ἕξεις. Επομένως, η ποιότητα των ενεργειών απέναντι στα πάθη καθορίζει τη μορφή των ἕξεων. Οι ἕξεις με τη σειρά τους διαμορφώνουν τον χαρακτήρα του ανθρώπου.

Ο ρόλος των ἕξεων είναι σημαντικός για την απόκτηση των ηθικών αξιών, κατά τον Αριστοτέλη. Η επανάληψη των καλών ή κακών τρόπων συμπεριφοράς δημιουργεί τις καλές ή τις κακές συνήθειες (ἕξεις). Οι ἕξεις, δηλαδή, διαμορφώνονται με ὁμοίους τρόπους συμπεριφοράς· γι' αυτό πρέπει να δίνουμε μια συγκεκριμένη ποιότητα στη συμπεριφορά μας, ώστε να μπορούμε να αποκτούμε την ηθική αρετή.

B2.

α) Χρησιμοποιεί την αναλογική μέθοδο συνδέοντας τις τέχνες που αναφέρθηκαν στο προηγούμενο απόσπασμα με τις αρετές.

Λέξεις-κλειδιά: οὕτω, ὁμοίως

Ο Αριστοτέλης εισάγει το νέο συλλογισμό του με το επίρρημα οὕτω, που δηλώνει σύνδεση με την προηγούμενη ενότητα, στην οποία γίνεται αναφορά στις τέχνες και ταυτόχρονα η μετάβαση στις αρετές. Ακολουθεί την αναλογική μέθοδο. Όπως κάποιος μαθαίνει μια τέχνη με την συνεχή άσκηση, έτσι μαθαίνει και την αρετή επαναλαμβάνοντας "ὅμοιες ἐνέργειες". Ο κιθαριστής μαθαίνει κιθάρα, αν ακολουθεί μουσικούς κανόνες και ασκείται πολλές φορές. Το ίδιο και οι άνθρωποι γίνονται δίκαιοι κάνοντας δίκαιες πράξεις, σώφρονες, πράοι ή ακόλαστοι, οργίλοι κ.λπ. επαναλαμβάνοντας ὅμοιες ἐνέργειες που στο τέλος οριστικοποιούνται και διαμορφώνουν τον ανθρώπινο χαρακτήρα.

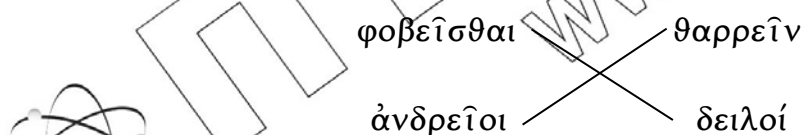
β) Για να τεκμηριώσει την άποψή του ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί παραδείγματα (εμπειρικός φιλόσοφος). Η βασική διαπίστωση είναι ότι στις διάφορες περιπτώσεις της καθημερινής ζωής αποκτούμε ή όχι ηθικές αρετές ανάλογα με τη στάση μας, τη συμπεριφορά μας, με τις πράξεις μας. Έτσι γινόμαστε στις διάφορες περιπτώσεις της καθημερινής μας ζωής ανάλογα με τη συμπεριφορά μας

1. στις σχέσεις μας (ἐν τοῖς συναλλάγμασι τοῖς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους)· δίκαιοι ή άδικοι (οἱ μὲν δίκαιοι οἱ δὲ ἄδικοι)
2. στα φοβερά (ἐν τοῖς δεινοῖς)· ανδρείοι ή δειλοί (οἱ μὲν ἀνδρεῖοι οἱ δὲ δειλοί)
3. στις επιθυμίες (περὶ τὰς ἐπιθυμίας)· σώφρονες ή ακόλαστοι (οἱ μὲν γὰρ σώφρονες οἱ δ' ἀκόλαστοι)
4. στην οργή (περὶ τὰς ὀργάς)· πράοι ή οργίλοι (πρᾶοι καὶ ὀργίλοι)

Η στάση μας καθορίζει και την απόκτηση της αντίστοιχης ηθικής αρετής ή της αντίθετής της. Αυτή η διάκριση της στάσης σε δύο τρόπους εκφράζεται στο κείμενο χαρακτηριστικά με τα πολλά **αντιθετικά ζεύγη** (το ζεύγος των συνδέσμων μέν-δέε το βρίσκουμε στο κείμενο τέσσερις φορές) και με τα δύο οὐτωςί, που αναφέρονται το πρώτο στο ζεύγος σώφρονες καὶ πρᾶοι και το δεύτερο στο οἱ δ' ἀκόλαστοι καὶ ὀργίλοι. Παρατηρώντας την επιχειρηματολογία της ενότητας γίνεται αντιληπτό ότι η αρετή για τον Αριστοτέλη έχει **κοινωνικό χαρακτήρα**: κι αυτό γιατί αναφέρεται σε παραδείγματα της καθημερινής κοινωνικής ζωής με πρώτη αναφορά στις καθημερινές συναλλαγές. Από τον τρόπο που συμπεριφέρονται οι άνθρωποι στους άλλους διαμορφώνουν και τα αντίστοιχα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα τους.

Πιο αναλυτικά, ανάλογα με τη συμπεριφορά που τηρεί ο άνθρωπος απέναντι στους συνανθρώπους του στις διάφορες "**συναλλαγές**" διαμορφώνει δίκαιο ή άδικο χαρακτήρα. Αν δηλαδή προβαίνει σε δίκαιες πράξεις ή, καλύτερα, αν προσδίδει στις ενέργειές του το στοιχείο της δικαιοσύνης, γίνεται φορέας αυτής της αρετής, αλλά βέβαια ισχύει και το αντίθετο. Αν δηλαδή ο άνθρωπος δε λειτουργεί σύμφωνα με τους κανόνες της ηθικής και του δικαίου, τότε διαμορφώνει άδικο χαρακτήρα. Όπως και με τις τέχνες, έτσι και με τις αρετές παρατηρείται ότι η απόκτηση ή μη απόκτησή τους είναι αποτέλεσμα ίδιων ενεργειών. Δηλαδή, και στις δυο περιπτώσεις απαιτείται η συναναστροφή με τους άλλους ανθρώπους και οι διαπροσωπικές σχέσεις. Το στοιχείο που θα κατατάξει το άτομο στους δίκαιους ή τους άδικους είναι ο τρόπος με τον οποίο θα αναπτύξει αυτές τις σχέσεις. Ένας άνθρωπος δηλ. για να κριθεί δίκαιος θα πρέπει να δούμε πώς συμπεριφέρεται απέναντι στους άλλους. Αλλά και ο χαρακτηρισμός του ως άδικος πάλι θα δικαιολογηθεί με κριτήριο τη συμπεριφορά του απέναντι στους άλλους. Η αντιμετώπιση των επιθυμιών διαμορφώνει αντίστοιχα σώφρονα ή ακόλαστο χαρακτήρα. Έτσι, όταν το άτομο χαλιναγωγεί τις επιθυμίες του και τηρεί στάση μετριοπαθή απέναντι στις ηδονές, γίνεται φορέας της σωφροσύνης. Αντίθετα, όταν αδυνατεί να αντισταθεί σε επιθυμίες και ηδονές, όταν δεν διαθέτει το στοιχείο της εγκράτειας, γίνεται ακόλαστο.

Χαρακτηριστικό της αναλογίας-αντιστοιχίας που υπάρχει ανάμεσα στη συμπεριφορά του ατόμου και στο χαρακτήρα του είναι και το χιαστό σχήμα:

που τονίζει πως η αντιμετώπιση των ριψοκίνδυνων καταστάσεων με θάρρος οδηγεί στη διαμόρφωση ανδρείου χαρακτήρα, ενώ η αντιμετώπιση των καταστάσεων αυτών με φόβο και δισταγμό δημιουργεί δειλούς χαρακτήρες.

-πράττοντες, ἐθιζόμενοι, γινόμεθα : Η χρήση των ρημάτων αυτών στηρίζει τις φιλοσοφικές ιδέες του Αριστοτέλη: η συχνή επανάληψη μιας πράξης (πράττοντες) οδηγεί στον εθισμό (ἐθιζόμενοι) και στη βαθμιαία απόκτηση της αρετής (γινόμενοι). Η χρονική τους βαθμίδα των ρημάτων (ενεστώτας) δηλώνει την επανάληψη. Με τον τρόπο αυτό ο Αριστοτέλης υποβάλλει τη βασική του θέση ότι η αρετή μόνο με την επανάληψη ειδικού τύπου ενεργειών μπορεί να αποκτηθεί.

B3. Βλέπε σχολικό βιβλίο: «Η σημασία της Ακαδημίας ... η ψυχοσύνθεση του Πλάτωνα».

B4. γηγενής → γινόμενον, γίνεται, γίνονται
έσθλος → ἐστίν, ἔσονται
μισαλλοδοξία → συναλλάγμασι
δέος → ἔδει

στρεβλός → άναστρέφεσθαι

ΑΔΙΔΑΚΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Γ1. Μου φαίνεται, είπα εγώ, αρκετή απόδειξη πως φέρνεις ότι δεν είναι αυτή η τέχνη των λογοποιών (αυτών που κατασκευάζουν λόγους) την οποία, αν κάποιος κατακτήσει θα μπορούσε να γίνει ευτυχισμένος. Και όμως, εγώ νόμιζα ότι εδώ κάπου θα φανεί η γνώση που από παλιά αναζητούμε. Γιατί και οι ίδιοι οι άνδρες, οι λογοποιοί, όταν τους συναναστρέφομαι, μου φαίνονται, Κλεινία, εξαιρετικά σοφοί και η ίδια αυτή η τέχνη τους θεσπέσια και άριστη (υψηλή- εξαιρετική). Και όμως δεν είναι καθόλου παράξενο αυτό. Διότι είναι κομμάτι της τέχνης των μάγων και κάπως κατώτερη από εκείνη. Γιατί η τέχνη των μάγων είναι να γοητεύει τα φίδια και τις αράχνες και του σκορπιούς και τα άλλα θηρία και τις ασθένειες, η άλλη όμως (τέχνη) (των λογοποιών) τυχαίνει να είναι σαγήνη και παρηγοριά των δικαστών και όσων συμμετέχουν στην εκκλησία του δήμου και του υπόλοιπου πλήθους.

Γ2. φάτε
έκτῶ
τινῶν
ῶ εὐδαιμον
ῶήθη
πεφάνθω
παλαιότερον
κήλησι
τύχοιεν
έσομέναις

Γ3. α. μοι = δοτική προσωπική του κρίνοντος στο «δοκείς»
Εὐδαιμών = κατηγορούμενο μέσω του «εἶη» στο τις
ἦν = αντικείμενο στο ρήμα «ζητοῦμεν»
ἐκείνης = γενική συγκριτική στον όρο «υποδεεστέρα»
οὔσα = κατηγορηματική μετοχή συνημμένη στο υποκείμενο του ρήματος «τυγχάνει»

β. «κτησάμενος»: υποθετική μετοχή, λανθάνων υποθετικός λόγος που δηλώνει απλή σκέψη του λέγοντος

Υπόθεση: κτησάμενος

Απόδοση: ἂν εἶη: επειδή η απόδοση εκφέρεται με δυνητική ευκτική ο λανθάνων υποθετικός λόγος δηλώνει την απλή σκέψη του λέγοντος

Ανάλυση μετοχής σε πρόταση: Εἰ κτήσαιοτο

Επιμέλεια:
Μαρίνου Ρωξάνη
Τσιβγέλη Γιάννα
Φαλίδα Ελένη